

FÉJA GÉZA: MAGYAR HALÁLTÁNC

Mennyivel egységesebb, mennyivel hitelesebb gyűjteménye ez Féja írásainak, mint a legutóbbi, a *Lapszélre* (vö. It, 1984/4.), s mennyivel rokonszenvesebb képet ad a szerzőjéről! Még maga tervezte, maga adta a címet, meg is kezdte cikkeinek javítását, stilizálását, de csak most, fiának, Féja Endrének gondozásában jelent meg. Az ő utószavából kiderül, hogy a tervbe vett cikkek címjegyzéke ugyan elkallódott, a gyűjtemény mégis — nem egészen világos számomra, miképpen — „az eredeti szerzői elképzelések szerint lát most napvilágot”. Nem vethettem össze a hírlapi közléseket a könyvbeli változatokkal, de remélve, hogy a javítás, stilizálás valóban csak nyelvi jellegű volt, s tartalmi mondanót nem módosított, sem nem toldott bele, sem nem húzott ki belőle lényeges szövegeket, azt állapíthatom meg, hogy a népi írói mozzalom korának értékes, szemléletében egységes és alapjában haladó életműdarabot kapunk ebben a válogatásban. Az első cikk (*Esze Tamás földjén*) az Előőrs 1930 augusztus 9-i számában jelent meg, az utolsót (*Egy munkásasszony levele*) a Reggeli Magyarország 1943 március 28-án közölte.

Java része a *Viharsarok* forrásvidékére vezet el bennünket, különösen az 1934 és 1936 közt írott cikkek. Van, amelyikből a *Viharsarok*-ban önálló fejezet lett (*A mezítlás kán*). Fia szerint Féja e gyűjteménnyel épp azt akarta megmutatni, hogy a *Viharsarok* nem előzménytelen; ezt sikerült is bizonyítani. Legalább ennyire érdekesek azok a cikkei, amelyek *Ellenőrző körúton a Viharsarokban* címmel 1937 decemberében jelentek meg: Féja — jórészt pörei után — végigjárta könyvének színhelyeit, s új helyzetjelentést adott róluk. Legtöbb írása a Magyarországbán jelent meg (1934–1943), de eleinte az Előőrs (1930–1932), a Szabadság (1933–1935), majd a Szabad Szó (1938–1939) adott teret írásainak, sőt akad a gyűjteményben cikk, amely először a Gondolatban, Az Est Hármaskönyvében, az Új Korban, a Válaszban, a kassai Tátrában vagy a prágai Új Szellemben látott napvilágot.

Jékey Ferenc szabolcsi főispán vádjával szemben, hogy a falukutatók a pesti kávéházak márványsztalai mellől keltek föl, Féja önértzetesen sorolja föl Illyés Gyula, Veres Péter, Kovács Imre mellett a maga származását is: „e sorok írója pedig a Bars megyei Szent János pusztáról indult el” (236). 1934-ben írta: „Évek óta járom vonaton, gyalog, autón és parasztszekéren a magyar vidéket. Kutatom a rengeteg halál közt az élet biztos erőit” (254). E társadalomrajzi cikkgyűjteményéből föltrajzolható *itinerárium*.

Első útja talán az lehetett, amelyet 1930 nyarán Bajcsy-Zsilinszky Endre társaságában tett meg: „Elkísértem Bajcsy-Zsilinszky Endrért tarpai útjára, és életemnek egyik legútmutatóbb, legelhatározóbb

élménye ez az út” (151). Bereget (Tarpát, Gulácsot stb.) járta be, jövet Debrecent is meglátogatta ekkor. 1931 októberében Szegeden járt. Később azt írta, hogy a *Viharsarok* szegedi fejezetéhez nyolc ízben utazott Szegedre, és együttesen egy hónapnyi időt töltött a városban (338). 1932 júniusában Hajdúböszörményben, októberében Borsodban nézett körül.

1934-ben megsűrűsödtek útjai. Ekkor szabadult meg a peestszent-erzsébeti polgári iskolai tanárságtól, s lett Zilahy lapjának, a Magyarországnak belső munkatársa. Cikkeinek megjelenéséből nehéz pontosan követni útvonalát, de valószínű, hogy február végén Hajdúböszörményben, Halápon és Balmazújvárosban járt. Ekkor készített interjút Veres Péterrel, a „parasztíróval”. Bizonyára most találkoztak először. Ezekben a napokban járta be Debrecenen kívül Szoboszlót, Karcagot, sőt lement Vésztőig. Március közepén ismét Szegeden volt: itteni cikkein kívül ezt más forrásból is tudjuk, hiszen a Szegedi Fiatalkor Művészeti Kollégiumának tagjaival ekkor látogatta meg önkéntes börtönében Juhász Gyulát, s ekkor született a költő utolsó verseskötetének, a *Fiatalkor, még itt vagyok!* címűnek a terve (vö. It 1962. 305–308). Ugyanekkor kereste föl Tápét és Sándorfalvát. Innen ismét Szabolcsba ment, de lehet, hogy március eleji útjának riportjai jelentek meg utóbb, március végén: Nyíregyháza, Mándok, Kisvárd, a tudósításainak színhelye. Áprilisban a Dunántúlon volt: a visszavándorló amerikaiak nyomában járt Sárváron. Május elején megint Szegeden találjuk, innen ment Kistelekre, Vásárhelyre, Makóra, Orosházára, Rákóczi-telepre. Júliusban Kecskeméten, Bugacon, Kisnyíren, Lakiteleken járhatott, szeptemberben a Sárközben, Szekszárdon és a Felsőíreg melletti Muth-pusztán. Augusztusban újból Szegeden, majd Szentesen, Mezőtúron.

Októberben kezdett ismerkedni a Pallavicini-uradalommal. „Sövényháza: valóságos rémregény” (58). Háromszor tanulmányozta ezt a falut, a nagybirtokrendszer e jellegzetes termékét, „az eszmei községet”; negyedszer már könyvének megjelenése után, 1937 decemberében nézett körül, hogy megállapítsa: „Sövényháza helyzete tehát lényegében változatlan” (324). Ez az országrész és a feudális hitbizomány tette rá talán a legnagyobb hatást. „Ismerős tájak és arcok vonulnak el előttem. Sövényháza, Ányás, a tiszai komp Mindszentnél. Engem is valami megmagyarázhatatlan erő húzott ide mindig” (281).

1935 februárjában a mezőföldi Lajoskomáromba látogatott, s ekkoriban járt Kákicson is Kiss Gézánál. Júniusban megint Szoboszlón, augusztus elején Izsákon. Augusztus végén részt vett a nevezetes „vásárhelyi találkozón”. Harminc író, újságíró látogatott 25-én Vásárhelykutasra, a mai Székkutasra, hogy találkozzék az ottani gazdákkal, és együtt tárgyalják meg a parasztság gondjait, jövőjét. (Vö. Nagy Gyula: *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán*. Békéscsaba,

1975. 121). Féján kívül ott volt Illyés Gyula, Nagy Lajos, Sinka István; Szabó Pál is; Illyés, Nagy Lajos szintén beszámolt élményeiről. Féja Gregus Máté mintagazdaságáról írt riportot, és erről adott képet a *Viharsarok Vásárhely-Kutas* című fejezetében is. Ekkor járt a vásárhelyi határ másik részén, Batidán is, Szabó Pál társaságában, noha csak december 1-én jelent meg cikke, amelyben Czirok József viszonztagságos sorsáról számolt be (*Czirok Józsefék mosolya*). De ekkor kereste föl a vásárhelyi munkásotthont is, és foglalkozott cikkében a munkásság sanyarú helyzetével, egyebek közt a modern berendezésű Kokron gyár elmaradott szociális viszonyaival (211).

Valószínű, hogy 1936-ban is gyakran megfordult a Viharsarokban könyvéhez gyűjteni újabb adatokat, de ebben a gyűjteményben ez nem tükröződik; vagy nem ért rá frissen megírni ekkori élményeit, vagy nem kerültek a kötetbe. Augusztusban azonban már ismét cikkezett gyulai, gyulavári, dobozi és újkígyósi tapasztalatairól. „A nyáron — írta 1937 elején — tizenhat kilométeres gyalogút után egyik este Újkígyóra érkeztem” (277). Másnap a jegyző nemcsak a kért fölvilágosítást tagadta meg tőle, hanem ki akarta utasítani a faluból. Csak az alispán telefonjára juhászodott meg (278). December elején Kunágotán és Pitvaroson fordult meg Féja.

1937 márciusa jelentős fordulat mind a népi írói mozgalom, mind Féja életében. Szinte egyszerre jelent meg a *Viharsarok* és Kovács Imre könyve, *A néma forradalom*, és 15-én a Nemzeti Múzeum lépcsőin meghirdette tizenkét pontját a Márciusi Front. Féja egyik szónoka volt az eseménynek (erről is beszámolt), majd május 10-én Pécssett, október 5-én Makón toboroztak híveket programjuknak. (Március idusa előtt, február 28-án, ugyancsak Makón és ugyancsak Féja vázolta már föl a Márciusi Front céljait.) Júliusban Stájerországban pihent; Übelbachból válaszolt K. Nagy Sándor szentesi polgármester vádindítványára, amely a *Viharsarok*nak a városról írt fejezete miatt bünvádi eljárást követelt az író ellen (300). Decemberben Féja újból Makóra ment, ám most szomorú változásokat tapasztalt: a hagymások szövetkezetének éléről lemondatták Erdei Ferencet, és ismét az „egykez” kaparintotta kezébe a kishagymás társadalmat. Ekkor, „ellenőrző körúton” járt Dévaványán, Endrődön, Sövényházán is. 1939. március elején ismét Makón, augusztusban Dorogon.

A gyűjtemény, amelynek egységét a népi írói mozgalom szolgálata teremti meg, három műfaji csoportra osztható. Az uralkodó a *társadalomrajzi riport*, amely a földkérdésen kívül a paraszti nyomorúság minden válfaját föl tárja, az uradalmak terrorjától az egykén, a szektákon, kivándorláson át a közegészségig. Már a *Viharsarok* elleni vádakra válaszul is hangoztatta Féja, hogy nem csak a rosszat írta meg, hanem fölmutatta a jó példákat is. Cikkeiben szintén: Makón, Orosházán, Kecskeméten, Vásárhelykutason, Szoboszlón, mindenütt el-

hírelte, ami jót lelt. 1934-ben elismeréssel szolt a szegedi gyermekklinikán Waltner Károly professzornak és társainak munkájáról: hét-ezer gyermek szűrővizsgálatát végezték el, és küzdelmet indítottak a gyermektébécé ellen (38). E csoporthoz tartoznak a mozgalomról írott tudósításai; az utolsó cikkek egyike pl. a Györffy-kollégiumról.

A másik csoport *publicisztika*. Ez nem annyira látott, hallott, mint inkább olvasott eseményre adott válasz, elmélkedés. Vitázik Bethlen István miniszterelnökkel, ismerteti Berzsényinek száz év múltán is időszerű mezőgazdasági nézeteit (*A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól*); követeli, hogy az egyház mutasson példát szociális felelősségből; összefoglalja az általános titkos választójogra vonatkozó helyzetet és kilátásokat; fölveti a parasztság nyugdíjának kérdését; méltatja a néprajzi hanglemek jelentőségét; ismerteti a falukönyvtár-mozgalmat; több cikkben ismerteti a szövetkezés, a szövetkezetek fontosságát, sürgeti létrehozásukat; fölveti — már 1936-ban — a parasztpárt szükségességét; ismerteti a földreformterveket (1939), s így tovább. Néhány cikkben (*Törzs vagy kultúrnemzet*, 1938; *Haza és élettér*, 1939) nem egyszerűen németellenes, hanem határozottan hitleristaellenes álláspontot hirdet. Idetartoznak cikkei a *Vihar-sarok* körül folytatott vitáiban.

Már riportjaiban is föl-föltűnnek harcostársainak nevei. Sándorfalvára Buday György kíséri el, Balmazújvárosba Kertész Dániel; Orosházán Bakó Józsefet, Gyulán Marék Dénest emlegeti. 1934 májusában Makón Erdei kalauzolja: „Aki a lovakat hajtja, néhány hét múlva doktor lesz a szegedi egyetemen” (45). „Barátom, ki most fejezte be Makó szociográfiáját, meséli . . .” (47.) Ahogy Veres Péterrel, úgy Vésztőn Sinka Istvánnal is interjút készít (258). Györffy Istvánról nem csak mint tudósról, hanem mint a népi mozgalom harcostársáról is emlékezik, amikor búcsúztatja (357).

A gyűjteményben jól elkülönülő csoportot alkotnak küzdőtársainak *könyveiről* írott méltatásai. Kodolányi János *Sötétség* (1933), Kovács Imre *A néma forradalom* (1937), Erdei Ferenc *Futóhomok* (1937), Veres Péter *Számadás* (1937), Balázs Ferenc *A rög alatt* (1937), Remenyik Zsigmond *Bűntudat* (1937), Darvas József *A legnagyobb magyar falu* (1937), Kiss Lajos *A szegény ember élete*, (1939) Illyés Gyula *Külön világban* (1939), Somogyi Imre *Kertmagyarország felé* (1939) című könyveit ismerteti, méltatja egymással összefüggésbe hozza, s mint a népi írói mozgalom különféle, mégis egy irányba mutató alkotásait propagálja. Talán ő az első, aki az utóbbi két évtizedben szélesebb körű nyilvánosságot elért paraszti önéletírásokra már 1939-ben fölfigyelt, és *A magyar nép vallomásai* címmel három cikkből álló sorozatot szentelt nekik (73).

Féja Endre nem a legegyszerűbb és leglogikusabb közlésmódot, a cikkek megjelenésének időrendjét választotta, hanem — bizonyára

nagy, de fölösleges fáradtsággal — öt csoportra osztotta föl a cikket, s ötször kezd új, párhuzamos időrendbe. De ez az öt csoport sem vág össze az előbb említett, műfaj szerint önmagától elkülönülő három résszel. Egyedül a *Budapest mostohagyermekéi* című ciklus, amely főként pesterzsébeti és néhány más Pest környéki település életéről készült riportot tartalmaz, üt el némileg a paraszti tárgyú társadalomrajzi írásoktól, és az ezekben is megtalálható munkástémát külön is fölmutatja. (Ámbár nagyüzemi tárgyú nincs; a java a cselédsorssal, a borhamisítókkal, az orvosi ellátás bürokratizmusával, a nyomorlákásokkal, budafoki barlanglakásokkal, a külvárosi gyermekek sorsával foglalkozik. 1939-ben fölveti Nagy-Budapest megvalósításának szükségességét [402], s időrendben is utolsó cikkében leírja ezt a fontos fölismerést: „A magyar munkásságban, főként a fiatalabb nemzedékben egyre tisztábban s erőteljesebben megy végbe a magyarság és a szocializmus találkozása” [405]. Ez a megállapítása — szövegkörnyezetéből kitetszően — nem elsősorban a hazai szociáldemokráciának addig tapasztalt nemzeti közömbösségét bírálja, mint inkább a szélsőjobboldal fertőzetétől mentes munkásosztályt dicséri.)

A többi cikluscím (*Magyar haláltánc, Homokvárok, Honi látkép, Űtközetből űtközetbe*) nem sokat mond, és az alájuk csoportosított írások jellege alig különbözik egymástól. Áttekintésüket, Féja gondolkodásmódjának fejlődését, egységes időrendi közlésük jobban szolgálta volna, s még az óhatatlan ismétlődések is érthetőbbek volnának.

Nem hiszem, hogy számon kérhetnénk Féja Endrétől, amit édesapjától joggal várhattunk volna a *Lapszélre* című kötete kapcsán, hogy valamiképpen — a teljes kép megismerése végett — jelezze Féja Géának a háború éveiben kifejtett publicisztikai tevékenységében megmutatózó torzulásokat. Azokra célok, amelyeket Juhász Gyula könyvében és cikkeiben idézett, s amelyek miatt a fõlszabadság után Féja ellen a polgári radikális és szociáldemokrata tábor támadást intézett, és 1957-ig elhallgattatta. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a cikkeknek újraközlésére e gyűjteményben semmi szükség sem lett volna.

Néhány apróságban Féja téved. Szegeden Móraváros nem Móra Ferencről kapta nevét (39), hanem hasonló nevű régi szegedi patricius családról. Kiss Lajos 1939-ben már rég nem vásárhelyi, hanem nyíregyházi múzeumigazgató volt (350). A Györffy-kollégium nem a Veres Pálné, hanem a Királyi Pál utcában kezdte tevékenységét (363). Nem tudhatom, Fájától, az első közlést szedő hírlapnyomdától vagy a kötetet előállító Kner nyomdától származnak-e a nyelvi és olvasati hibák. Féja, akár Móricz, nem tudott eligazodni az ő-zés rejtelmein, így olykor az ő riportjaiban is képtelen nyelven beszélnek Szeged környéki hősei (*lehõtséges, megyök, legyõn békõsség* stb.). Zavaró sajtóhiba előbb az „eszmei közösség” (34), utóbb az „eszemi község”

(35), a helyes „eszmei község” helyett. Minden bizonnyal nem „szőke Bécsen keresztül” ment a névtelen önéletíró, hanem „szökve” (79). Hibás néhány név is. Nem Püspökszele, hanem Püspöklele (ma Maroslele) a helyes (46); s nem Laky-telep, hanem Lakitelek (118). A vásárhelyi parasztpolitikus sem Kárász Péter, hanem Karasz Péter (129); a szentesi főispán, majd fölsőházi tag nem Cicatritis, hanem Cicatricis (310).

Szépek Müller Miklós szociofotói. Egyik, a kubikosé (*Nehéz teher* . . .), a *Viharsarok* címlapját díszítette. Földrajzi és személynévmutató növelte volna a kötet használhatóságát.

A Kner nyomda jó munkát végzett. De a tipográfusnak nem lett volna szabad olyan fattyúsort benneahagynia, mint a 324. lap alján. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.)

PÉTER LÁSZLÓ

THURZÓ GÁBOR: NAPLÓ HELYETT

Valóban csak „helyett”, mert az 1969-ben elhunyt Thurzó Gábor saját gyónása szerint „sosem tudott” naplót írni. Személyes gyónását tárcákra, kritikákra, visszaemlékezésekre, sőt alkalmi hanglemez-bírálatokra bízta. A katolikus író nem a papírnak szokott gyónni, hanem lelkiatyjának — a lelke titok is maradt valamennyi írásában, hiszen csupán szemérmesen és átköltve, a próza távolságtartásával engedett betekintést abba a drámába, amely az élete volt.

Az Ezüstkor nemzedéke, amelyhez tartozott, valójában csak „töredezett” életet mutathat fel — a történelmi cezúra éppenséggel alkotópályájukat metszette ketté. A Nyugat harmadik hullámával indultak újtjukra, s igazából sohasem tudtak nemzedékké szerveződni. Bár úgy rémlett, kritikusaik megvívni az előttük járó nemzedékkal,¹ ám ugyanakkor a saját nemzedékükkel minduntalan elégedetlenek voltak. Ha Babits a harmadik generáció költészetéből a határozott karaktert hiányolta,² akkor Halász és Szerb Antal³ a nemzedék új klasszicizmusában voltaképpen — bármily erős a szó — új unalmat, vagy az elveszített játékoskedv csüggesztő tüneteit fedezte fel.

Ebben a bizonyos klasszicizmus-vitában Thurzó szava a legérzékenyebb és a legsértettebb, Rónay György, Mátrai László és Sötér István felszólalásáé mellett.⁴ Hiszen ki más lett volna ő, mint elsőren-

¹ Pl. Halász G.: *A nemzedékvitában*. Nyugat, 1935, 117–121.

² Babits M.: *Nyugat*, 1934. 175

³ Szerb A.: „Új klasszicizmus?” Korunk Szava, 1938. 625.

⁴ Thurzó G.: „Klasszicizmus”. Napkelet, 1939. 297 és tovább.